

І. М. Золотарьова

**ПСИХОЛОГІЯ І ПЕДАГОГІКА
ВИЩОЇ ШКОЛИ**

Харків – 2017

Золотарьова І. М. Психологія і педагогіка вищої школи : навчальний посібник / І. М. Золотарьова ; Харків, 2017. – 36 с.

Автор канд. психол. наук, доц. І. М. Золотарьова

ЗМІСТ

Передмова	4
Тема 1. Загальні поняття психології вищої школи.....	5
Тема 2. Психологічні засади навчально-виховного процесу у ВНЗ.....	7
Тема 3. Діяльність та її психологічна структура	13
Тема 4. Особистість і управління процесом її формування	14
Тема 5. Психолого-педагогічні особливості діяльності викладача	17
Тема 6. Загальні основи педагогіки вищої школи.....	19
Тема 7. Дидактичні основи педагогічного процесу у вищій школі.....	22
Тема 8. Інновації в системі педагогічної освіти	26
Тема 9. Організаційно-методичні засади навчального і виховного процесу у вищій школі.....	28
Тема 10. Болонський процес – європейська інтеграція систем вищої школи	33
Список рекомендованої літератури.....	35

ПЕРЕДМОВА

Головним завданням сучасної вищої школи є підготовка висококваліфікованого конкурентоспроможного фахівця будь-якої галузі. Система вищої освіти України спрямована на випуск кваліфікаційних рівнів «бакалавр», «спеціаліст», «магістр», «доктор філософії». Якщо підготовка бакалаврів та спеціалістів має за мету практичне застосування ними отриманих знань у відповідній галузі виробництва, то особливістю підготовки докторів філософії є надання їм знань та вмінь, що визначають спроможність бути викладачем фахової дисципліни у вищій школі. Згідно із Болонською системою, підготовка таких фахівців передбачає не лише поглиблену наукову діяльність, а й педагогічну роботу згідно зі спеціальністю.

Головна мета «Психологія і педагогіка вищої школи» – підготувати до педагогічної діяльності, ознайомити з провідними загальнонауковими методичними принципами викладання у вищій школі, з головними формами організації навчального процесу та його науково- методичним забезпеченням, з особливостями професійно-педагогічного спілкування.

Посібник містить не лише методичні поняття, а й розкриває найважливіші категорії педагогіки та психології, що допоможе молодим викладачам методично грамотно організувати навчальний процес.

ТЕМА 1

ЗАГАЛЬНІ ПОНЯТТЯ ПСИХОЛОГІЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ

1. *Основні категорії психології.*
2. *Пізнавальні процеси і професійна діяльність.*
3. *Методи психологічних досліджень.*

Когнітивна підструктура особистості. Пізнавальні процеси. Методи діагностики рівня розвитку пізнавальних процесів. Характеристика пізнавальних процесів. Методи підвищення ефективності пізнавальних процесів. Сенсорно-перцептивний рівень пізнання. Індивідуальні розбіжності. Структурні компоненти пам'яті, режими запам'ятовування, мнемонічні прийоми. Професійний інтелект. Компоненти поняття «психологічний комфорт» у застосуванні до характеристики саморегуляції особистості. Афективна сфера особистості. Емоції, почуття, стани. Регулююча функція емоцій.

Науково-методичне забезпечення навчального процесу у вищій школі передбачає наявність відповідних нормативних документів: державних стандартів освіти, навчальних планів, навчальних програм з усіх нормативних і вибіркових дисциплін, програм навчальної, виробничої та інших видів практик, методичних матеріалів до семінарських, практичних і лабораторних занять, контролю роботи та тестових завдань, методичних матеріалів для самостійної роботи студентів, методичних матеріалів до виконання курсових та дипломних робіт.

Державний стандарт освіти – це сукупність норм, що визначають зміст вищої освіти, обсяг навчального навантаження, засоби діагностики якості освіти та рівня підготовки студентів, а також нормативний термін навчання. Державний стандарт освіти визначає обов'язковий мінімум змісту навчальних програм, обсяг навчального навантаження студентів, вимоги до рівня підготовки випускників ВНЗ. Державний стандарт освіти є основою нормативних документів ВНЗ.

Галузеві стандарти освіти видаються для кожного освітньо-кваліфікаційного рівня підготовки фахівців – бакалаврів, спеціалістів, магістрів. Крім того, вони існують для кожного напрямку підготовки фахівця (наприклад, «Менеджмент»), для кожної кваліфікації (наприклад, «Магістр зовнішньоекономічної діяльності»). Галузевий стандарт освіти має три розділи.

1. *Освітньо-кваліфікаційна характеристика докілья (ОКХ)* містить вимоги до професійних якостей, знань та умінь людини, яка отримує певний освітній рівень.

2. *Освітньо-професійна програма (ОПП)* визначає зміст підготовки фахівців певних освітньо-кваліфікаційних рівнів. ОПП передбачає перелік нормативних та вибіркових дисциплін, засвоєння яких здійснюється відповідно до науково та методично обґрунтованої послідовності їх вивчення.

3. *Засоби діагностики якості вищої освіти* містять три розділи. У першому розділі фіксуються обсяги знань та вмінь, яких має набути студент протягом навчання у ВНЗ. У другому розділі визначаються навчальні дисципліни та кількість годин на їх вивчення. Орієнтовно 70-75% навчального часу відводиться на вивчення обов'язкових для всіх ВНЗ нормативних дисциплін.

Кожна з таких дисциплін забезпечується типовою навчальною програмою. Дотримання назв нормативних навчальних дисциплін є обов'язковим для ВНЗ, а обсяг годин на їх вивчення не може бути менше обсягу, встановленого стандартами освіти. Решта навчального часу відводиться на вибіркові навчальні дисципліни. У третьому розділі містяться вимоги щодо змісту державного іспиту, дипломної і магістерської робіт.

На основі галузевих стандартів вищої освіти у кожному ВНЗ опрацьовуються власні робочі нормативно-правові документи.

Навчальний план – документ, який визначає перелік і обсяг нормативних і вибіркового навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення та кількість годин (кредитів), що відводяться на їх вивчення, форми і методи поточного та підсумкового контролю. Навчальний план визначає також кількість годин, що відводиться на самостійну роботу студентів.

Навчальна програма – основний науково-теоретичний документ, що визначає місце і значення навчальної дисципліни в реалізації освітньо-професійної підготовки студентів, зміст дисципліни, обсяг знань, умінь і навичок, якими повинен володіти фахівець, послідовність і організаційні форми вивчення навчальної дисципліни. Навчальні програми нормативних дисциплін належать до документів державного стандарту.

Робоча навчальна програма розроблюється на основі нормативної навчальної програми. У цій програмі відображаються конкретний зміст навчальної дисципліни, тематичний план, послідовність та організаційно-методичні основи вивчення, обсяг часу на різні види навчальної роботи, засоби та форми поточного та підсумкового контролю, перелік рекомендованої літератури.

Модульний варіант програми складається за такою схемою:

1. Зміст навчальної дисципліни розподіляється на модулі, які мають конкретну мету та завдання вивчення.

2. Модуль охоплює декілька тем (навчальних елементів), об'єднаних спільною логікою.

3. У модулях мають об'єднуватись теоретичні та практичні питання, повинні бути відокремлені головні та допоміжні питання, обов'язкові для вивчення чи рекомендовані для ознайомлення або поглибленого дослідження.

4. Модульний варіант програми має окреслювати перелік знань, умінь і навичок, необхідних для засвоєння в процесі аудиторних занять та самостійної роботи, визначати зміст і методи їх контролю та оцінювання.

5. Кожен модуль має бути змістовно пов'язаним із попереднім та наступним.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте державно-нормативні документи вищої школи.
2. Що являє собою державний стандарт освіти?
3. Що являють собою галузеві стандарти освіти?
4. Опишіть розділи галузевого стандарту освіти.
5. Що являє собою навчальний план, навчальна програма, робоча навчальна програма?
6. Визначте схему складання модульного варіанту навчальної програми.

ТЕМА 2

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

- 1. Пасивні та активні методи навчання.**
- 2. Інтерактивні методи навчання. Їх різновиди.**
- 3. Метод дистанційного навчання.**

Проблема мотивації навчання. Управління навчально-виховним процесом. Принципи суб'єктно-діяльнісного підходу в психологічній практиці. Пасивний метод навчання. Активний метод навчання. Інтерактивний метод. Творчі завдання. Робота в малих групах. Навчальні ігри. Проблемно-пошукові методи навчання. Дистанційне навчання

Метод навчання окремого предмета слід розглядати як спосіб організації практичної та теоретичної діяльності учасників навчання, зумовлений закономірностями та особливостями змісту навчального предмета. Методи навчання є одним із найважливіших компонентів навчального процесу. Без відповідних методів діяльності неможливо реалізувати мету та задачі навчання. З перших днів існування навчання і до сьогодні склалися та здобули поширення три групи методів навчання: пасивні, активні та інтерактивні.

Пасивний метод навчання – така форма взаємодії між тим, хто навчає, та тими, хто навчається, за якої викладач є основною фігурою процесу навчання, а ті, хто навчається, виступають у ролі пасивних слухачів. Позитивні риси такої методики – можливість викласти велику кількість навчального матеріалу, відносно нескладна підготовка до заняття. Негативна особливість методики – відносна пасивність аудиторії.

Активний метод навчання – така форма взаємодії між тим, хто навчає, та тими, хто навчається, за якої ті, хто навчається, виступають не у ролі пасивних слухачів, а як активні учасники процесу навчання. Позитивні особливості методики – широка взаємодія між викладачем та студентами, демократичний стиль спілкування. Активне навчання спрямоване на розвиток у студентів самостійного мислення і здатності кваліфіковано вирішувати нестандартні професійні задачі. Метою такого навчання є особистісне зростання студента, формування уміння мислити, «прораховувати» ситуацію. Поява і розвиток активних методів обумовлені тим, що перед освітою постали нові завдання – не лише дати знання, але й забезпечити формування і розвиток пізнавальних інтересів і здібностей студентів, їх творчого мислення, умінь та навичок самостійної розумової праці.

Інтерактивний метод передбачає перебування у режимі бесіди, діалогу протягом всього процесу навчання. Це спеціальна форма організації пізнавальної та комунікативної діяльності, упродовж якої студенти залучаються до процесу пізнання, мають можливість висловити свої думки з приводу отриманої інформації. Місце викладача на інтерактивних заняттях найчастіше зводиться до спрямування діяльності студентів на досягнення мети заняття. Основними складовими інтерактивних занять є відповідні вправи та завдання.

Принципова відмінність інтерактивних вправ та завдань від звичайних полягає в тому, що в ході їх виконання не тільки і не стільки закріплюється вже вивчений матеріал, скільки вивчається новий. Найбільш поширеними видами таких занять є творчі завдання, робота в малих групах, навчальні ігри, проблемно-пошукові методи.

Творчі завдання – такі навчальні завдання, що вимагають від студентів не простого відтворення інформації, а самостійної творчості, оскільки завдання містить відповідний елемент невідомості і має, як правило, кілька підходів. Найбільш характерні типи завдань містять такі вказівки: «порівняйте», «доведіть», «здійсняйте вибір та аргументуйте його», «запропонуйте свій варіант».

Робота в малих групах – одна із найбільш популярних форм організації навчального процесу. Вона надає змоги формувати навички співробітництва, міжособистісного спілкування. Групову роботу варто використовувати, коли потрібно вирішити важливу проблему, яку студенти не здолають самостійно. Розпочинається робота з парної, поступово група збільшується до 5 осіб. У середині групи відбувається розподіл ролей. Під час роботи в малій групі студенти можуть виконувати такі ролі:

- фасилітатор – посередник-організатор діяльності групи;
- реєстратор – записує результати роботи;
- доповідач – доповідає результати роботи групи всій академічній групі;
- журналіст – ставить уточнюючі питання, що допомагають групі краще виконати завдання;
- активний слухач – намагається переказати своїми словами те, що тільки-но говорив хтось із членів групи, допомагаючи сформулювати думку;
- спостерігач – аналізує ефективність роботи групи і може виставляти оцінки або бали кожному учаснику групи;
- хронометрист – стежить за часом, виділеним на виконання завдання.

Розподіл академічної групи на мікрогрупи можна здійснювати на семінарсько-практичних заняттях.

Навчальні ігри – форма діяльності в умовних ситуаціях, спрямована на відтворення і засвоєння суспільного досвіду, зафіксованого в соціально закріплених способах здійснення наочних дій, в предметах культури і науки. Сутність різного роду ігор полягає у відпрацюванні реальних проблем і прийнятті пов'язаних з ними рішень на прикладі заданих ситуацій. Головна особливість гри полягає в тому, що запропоновані задачі не мають готових правильних рішень. Варіанти виробляються та розглядаються безпосередньо під час гри, хід якої можна прогнозувати, але в ній завжди лишається частка імпровізації.

Ігрова діяльність виконує цілий ряд важливих функцій, серед яких називають такі:

- спонукальна – викликає інтерес до діяльності;
- комунікативна – сприяє засвоєнню елементів культури спілкування майбутніх фахівців;

- функція самореалізації – кожен студент демонструє та реалізує свої можливості;
- розвивальна – розвиток уваги, волі, спостереження та інших психологічних особливостей;
- розважальна – студенти отримують задоволення у ході гри;
- діагностична – виявлення відхилень у поведінці, прогалин у знаннях;
- корекційна – внесення позитивних змін у структуру особистості майбутнього фахівця.

Як форма організації навчальної діяльності ігри мають цілий ряд переваг, серед можна окремо зазначити такі.

1. Ігри надають можливості діагностувати стан колективу, визначити психологічний клімат у колективі, життєву позицію членів колективу, роль і місце кожного в реальній діяльності, підібрати команду однодумців.

2. Ігри сприяють побудові управлінської стратегії, створюють умови для творчої діяльності за формулою: важлива не посада – важливі ідеї. Ігри надають змоги визначити пріоритетні напрями діяльності, сформулювати вміння розробляти та приймати управлінські рішення.

3. Ігри навчають формулювати власні думки, розробляти та вибудовувати концепції, вживатися в різні ситуації та рольові позиції, вчитися аналізувати й знаходити вихід з проблемних ситуацій, вчитися експромту в умовах дефіциту часу та інформації.

4. Матеріал, який подається у нетрадиційній формі, дозволяє студентам отримати гарну вихідну базу для самостійного дослідження спірних питань. Виникає інтерес пошуку істини. Формуються навички самостійної навчальної діяльності.

У навчальному процесі в умовах вищої школи вживається поняття *ділова гра*. Це своєрідна групова вправа з вироблення послідовності рішень у штучно створених умовах, що імітують реальну виробничу обстановку. Ділові ігри забезпечують:

1. Активність навіть тих студентів, які, як правило, віддають перевагу мовчанню на заняттях.

2. Комфортність навчання для студентів, оскільки вони перестають боятися негативних оцінок.

3. Удосконалення комунікативних навичок студентів, оскільки ділова гра надає змоги більше висловлюватися.

4. Формування почуття професіонала у студентів вже у вузівській аудиторії.

5. Розвиток у студентів низки важливих здібностей – до спільного прийняття рішень, до творчого професійного мислення тощо.

6. Розвиток мислення – не просто відтворювати засвоєні знання, але й використовувати їх у практично орієнтованій діяльності, залучення студентів до вирішення проблем, максимально наближених до професійних.

Успіх проведення ділової гри у значній мірі залежить від її організатора-педагога. Тому, хто проводить ділову гру, необхідно самому грати, показуючи

необхідний приклад. Залежно від різновиду ділової гри та її цілей обирається відповідна тактика поведінки її організатора.

Класифікацій ділових ігор існує декілька. До найбільш популярних за методикою проведення можна віднести такі.

1. *Імітаційні* – імітують події, конкретну діяльність студентів.

2. *Операційні* – допомагають відпрацьовувати конкретні специфічні операції. Наприклад, розв'язування педагогічних задач, проведення зборів тощо.

3. *Рольові ігри* – кожен учасник має або певне завдання, або певну роль. Такі ігри сприяють відпрацюванню тактики поведінки, дій, виконанню функцій кожної конкретної особи.

4. *Діловий театр* – гра, що передбачає написання сценарію, де описується конкретна ситуація, функції та обов'язки ділових осіб, їх задачі.

5. *Групові дискусії* – пов'язані з придбанням навичок групової роботи, проведенням нарад, обговорень тощо.

6. *Ансамблеві ігри* – формують управлінське мислення у учасників, спрямовані на вирішення конкретних проблем підприємства методом організації ділової партнерської співпраці команд, що складаються з керівників служб.

В основу організації ділової гри незалежно від її різновиду покладено ряд методичних принципів. Перший – *принцип професійної мотивації*. Він полягає в тому, що на заняттях студенти повинні бачити сферу застосування набутих знань, вмінь та навичок. В основі ділової гри мають бути стратегічні цілі розвитку особистості спеціаліста. Другий принцип – *принцип проблемності*. Пізнавальна діяльність студентів активізується при наявності труднощів, проблем у процесі пізнання. *Принцип комунікації* полягає в тому, що ділова гра забезпечує спілкування студентів.

Проблемно-пошукові методи навчання застосовуються у ході так званого проблемного навчання, що характеризується наявністю проблемної ситуації. Під проблемною ситуацією вважають невідповідність між тим, що вивчається, і вже вивченим. Викладач використовує такі прийоми: створює проблемну ситуацію – ставить питання, пропонує задачу, організує колективне обговорення можливих підходів до рішення поставленої задачі, стимулює висування гіпотез. Студенти роблять припущення про шляхи вирішення проблемної ситуації, узагальнюють знання, набуті раніше, виявляють причини явищ, пояснюють їх походження, вибирають найбільш раціональний варіант вирішення проблемної ситуації. Викладач обов'язково керує цим процесом. Проблемно-пошукові методи навчання дуже ефективні для дистанційного навчання.

Дистанційне навчання – форма організації і реалізації навчально-виховного процесу, за якою його учасники (об'єкт і суб'єкт навчання) здійснюють навчальну взаємодію на відстані, яка не передбачає безпосередню навчальну взаємодію учасників віч-на-віч, коли учасники територіально перебувають за межами можливої безпосередньої навчальної взаємодії й коли у процесі навчання їх особиста присутність у певних навчальних приміщеннях закладу не є обов'язковою. В процесі дистанційного навчання використовують дистанційні курси – інформаційні продукти, які є достатніми для навчання з окремих дисциплін.

У дистанційному навчанні використовуються традиційні форми навчання, тільки дещо модифіковані. Серед них найпоширенішими є електронна лекція, консультація, практичні заняття, семінари, форуми.

Під *електронними лекціями* прийнято розуміти набір навчальних матеріалів в електронному вигляді, що містять у собі текст лекцій, демонстраційний матеріал, додаткові відомості з теми лекції тощо. Такі матеріали оформлюються у вигляді окремих файлів. Електронні лекції мають свої особливості: чітко структурований зміст, блокову схему побудови матеріалу, використання додаткових прийомів викладу матеріалу – звук, анімація, графіка.

Консультації є однією з форм керівництва роботою студентів і надання їм допомоги у самостійному вивченні дисципліни. При дистанційному навчанні, що припускає збільшення обсягу самостійної роботи студентів, зростає необхідність організації постійної підтримки навчального процесу з боку викладачів. Важливе місце в системі підтримки займає проведення консультацій, які у разі дистанційного навчання ускладнюються з точки зору дидактичних цілей: вони зберігаються як самостійні форми організації навчального процесу і разом з тим виявляються включеними в інші форми навчальної діяльності (лекції, практики, семінари).

При дистанційному навчанні можуть бути організовані такі види консультацій:

- «очні» – проводяться викладачем у навчальному центрі або філії; становлять 10-15% часу, відведеного навчальним планом на консультації.

- off-line-консультації – проводяться викладачем курсу за допомогою електронної пошти або в режимі телеконференції і складають близько половини часу, відведеного навчальним планом на консультації.

- on-line-консультації – проводяться викладачем курсу за допомогою відповідної програми; становлять більше однієї третини всього консультативного часу за навчальним планом.

Практичні заняття дистанційного навчання призначені для аналізу та практичного засвоєння навчального матеріалу. Можливості дистанційного навчання можуть істотно спростити завдання проведення практикуму завдяки використанню мультимедійних технологій, імітаційного моделювання тощо.

Семінари дистанційного навчання – такі семінари, коли учасники не бачать один одного, а обмінюються тільки текстовими повідомленнями. Кожен учасник такого семінару бачить на екрані всі тексти питань і відповідей інших учасників семінару.

Форум – найпоширеніша форма спілкування викладача та студентів у дистанційному навчанні. Форум може бути присвячений будь-якій проблемі або темі. Модератор форуму (мережевий викладач) реалізує дискусію чи обговорення, стимулюючи питаннями, повідомленнями, новою цікавою інформацією. Кілька форумів можна об'єднати в один великий.

Якість дистанційного навчання залежить від дотримання певних педагогічних вимог, до яких в першу чергу слід віднести такі.

Заохочення контактів між студентами та викладачами. Наявність таких контактів являє собою найважливіший чинник пізнавальної мотивації. Спілкування з різними викладачами збільшує інтелектуальні здібності студентів, змушує їх замислитись над своїми цінностями та життєвими планами. Крім того, відповідній частині студентів легше ставити питання у письмовій формі та конфіденційно

Розвиток співробітництва студентів. Спільне навчання, розв'язання проблем, їх обговорення посилюється існуючими системами комунікації. Електронна пошта надає можливості спілкування студентів у будь-який час, навіть якщо вони розділені простором.

Швидкий зворотний зв'язок. При вивченні матеріалу студенти потребують допомоги у вигляді консультацій під час виконання самостійних завдань. При дистанційному навчанні такий зв'язок можна зробити дуже швидко.

Ефективне використання часу важливе і для студентів, і для викладачів, тому що забезпечує ефективне навчання та ефективне викладання.

Висока мотивація навчання. Новітні технології істотно підвищують мотивацію навчання. При використанні Інтернету не лише опановується нова інформація, а й активізується пізнавальна діяльність студента, формуються вміння аналізувати інформацію, узагальнювати та оцінювати її.

Урахування здібностей студентів збагачує, урізноманітнює та індивідуалізує їх навчальну роботу. Студенти можуть проявити свої здібності в оволодінні методами навчання, а технологічні ресурси надають змоги забезпечити різноманітні засоби навчання.

У зв'язку з появою методів, заснованих на сучасних інформаційних технологіях, суттєві зміни відбуваються не лише у навчальній діяльності студента, а перш за все у навчальній діяльності організатора дистанційного навчання – викладача. Роль викладача змінюється. Якщо в традиційній освіті викладач більшу частину часу приділяв читанню лекцій, то тепер зміст діяльності вимагає від викладача відповідних знань, навичок та вмінь. Зокрема, тепер викладач повинен:

- а) розробити зміст курсу на новій технологічній основі;
- б) допомогти студенту зорієнтуватися у навчальній інформації та знайти відповідну саме йому освітню траєкторію;
- в) забезпечити активну взаємодію студента як із самим викладачем, так і з іншими студентами в ході обговорення навчальних питань.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття «пасивний метод навчання»
2. Розкрийте зміст поняття «активний метод навчання»
3. Охарактеризуйте інтерактивний метод навчання.
4. Опишіть види та функції ділових ігор.
5. Опишіть принципи організації дистанційного навчання.
6. Назвіть головні педагогічні вимоги до дистанційного навчання.

ТЕМА 3 ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА

- 1. Мета й мотиви діяльності.**
- 2. Діяльність та її структура. Різновиди діяльності.**
- 3. Особистість як суб'єкт діяльності.**
- 4. Структура та особливості навчальної діяльності.**

Діяльність, активність людини, потреба – матеріальні та духовні, мотиви – усвідомлені та неусвідомлені, мета, дія, навички, вміння, операції, гра, навчання, праця.

Поняття діяльності у психології розглядається як зовнішня (фізична) та внутрішня (психічна) активність людини, що регулюється свідомою метою. Діяльність як форма активності притаманна лише людині та протистоїть так званій імпульсивній поведінці, що регулюється емоціями.

В цілому активність – риса, що характерна для всього живого. Джерелом активності є потреби. Потреба – це відповідний стан, що відбиває залежність від конкретних умов існування та породжує активність до цих умов. Саме активність забезпечує постійне підтримання життєво важливих зв'язків з оточуючим середовищем.

Потреби тварин безпосередньо пов'язані з природою. Потреби людей змінювалися протягом століть, а також індивідуально протягом життя кожної людини. У людей і тварин є спільні потреби – природні, за змістом вони тотожні. Це потреба в їжі, сні, продовженні роду. В той же час відрізняються вони способами їх задоволення: їсти ложкою, спати на ліжку та ін.

Усі потреби людини можна розподілити на дві великі групи: матеріальні (потреби у предметах побуту, житлі, одязі) та духовні (спілкуватися, отримувати інформацію, сприймати прекрасне).

Коли потреба людини втілюється в конкретні явища або предмети дійсності, утворюється більш стійке психічне явище, що носить назву мотиву. За визначенням А. М. Леонтьєва, мотив – це опредмечена потреба. Мотиви регулюють діяльність людини. Це те, що спонукає до діяльності. Саме мотив дає відповідь на питання, чому людина виявляє активність. Усі мотиви можна розподілити на усвідомлені та неусвідомлені. До усвідомлених належать такі, як інтереси, переконання, прагнення (до складу останніх входять мрії, пристрасті, ідеали). Неусвідомлені: установки та потяги. Неусвідомлені мотиви через деякий час усвідомлюються.

Констатуючою ознакою діяльності є наявність мети: є мета – є діяльність. Мета на відміну від мотивів завжди усвідомлена. Це своєрідний регулятор активності людини. Мета може співпадати, а може й не співпадати з мотивом діяльності, як «чому відбувається дія» не завжди співпадає з тим, «для чого вона відбувається». Мета – це ідеально представлений результат діяльності людини.

Для засвоєння тієї або іншої діяльності в цілому необхідно опанувати її окремі складові – частини діяльності, що носять назву дій. Це окремі фрагменти діяльності, в кожному із яких вирішується своя конкретна задача, підпорядкована загальній меті.

До засобів засвоєння діяльності відносять навички, вміння та операції. Навички – це автоматизовані дії, що можуть бути моторними (ходити, плавати), сенсомоторними (друкувати, керувати автомобілем, грати на роялі), інтелектуальними (читати, рахувати). Вміння – це володіння складною системою психічних та практичних дій, здатність використовувати знання та навички. Наприклад: вміння переказувати прочитане складається з навичку читання як розрізнення букв, слів плюс використання інших слів із словникового запасу. Операції – це дії, що відокремились від звичних умов, в яких вони виникли. Наприклад, людина найчастіше пише правою рукою, але за конкретних умов може написати і лівою, і навіть ногою. Проблема формування навичок, вмінь та операцій набуває суттєвого значення у педагогічній діяльності.

За визначенням А. М. Леонтьєва, життя людини – це система діяльностей, що змінюють одна одну. До видів людської діяльності належать гра, навчання та праця. Гра – перша діяльність людини: ігри з предметами, з іграшками, рольові ігри, ігри за правилами. Навчання – засвоєння та передача соціального досвіду. Дидактичні принципи навчання вивчає педагогіка. До таких принципів належать конкретність, усвідомленість, наочність, послідовність.

Питання для самоконтролю

1. Як розглядається поняття діяльності в сучасній психології?
2. Активність та її джерело.
3. Мотиви та їх види.
4. Яку назву носять окремі складові діяльності?
5. Засоби засвоєння та види діяльності.

ТЕМА 4

ОСОБИСТІТЬ І УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

- 1. Поняття індивіда та особистості. Особистість та індивідуальність.**
- 2. Особистість та соціальна група.**
- 3. Вплив професії на особистість.**
- 4. Стадії професійного розвитку особистості.**

Індивід. Особистість. Індивідуальність. Я-концепція. Темперамент. Характер. Здібності. Спрямованість особистості. Емоційні стани, механізми їх виникнення. Вплив мотивації на безпеку життєдіяльності. активність особистості та її джерела. Міжособистісні стосунки в групі. Психологічна сумісність і конфлікти у міжособистісних стосунках. Різновиди спілкування, його функції. Соціальна функція спілкування. Методи корекції психічного та психофізичного стану людини. Засоби регуляції емоційних станів. Вікові етапи розвитку особистості, поняття вікової кризи. Життєві кризи особистості.

Поняття індивіда та особистості принципово різні. Поняття «індивід» фіксує факт належності людини до роду людей в цілому: індивідом є і немовля, і літня людина, і талановитий вчений, і психічно неповноцінна людина. Це поняття відтворює лише родову належність. У ході життя, спілкування та

діяльності людина набуває особливої якості, що носить назву «особистість». Поняття «індивід» та «особистість» єдині, але не тотожні.

Особистість кожної людини відзначається належними лише їй психологічними рисами, що і становлять індивідуальність.

Індивідуальність – це сполучення психологічних особливостей, своєрідних ознак людини, що становлять її своєрідність, її відмінність від інших людей. Індивідуальність виявляється у рисах темпераменту, характеру, у наявності або відсутності здібностей. Поняття «індивідуальність» та «особистість» також єдині, але не тотожні. Структура особистості ширше структури індивідуальності, вона містить у собі також аналіз відповідних форм поведінки людини, в яких представлено риси індивідуальності.

Особистість формується у процесі діяльності людини та спілкуванні, у взаємодії з іншими людьми. Тому аналіз даного поняття відбувається у контексті «людина – соціальна група».

Вивченням індивідуальних рис людини як частини її особистості займається окремий розділ психології, що носить назву диференціальна. У цьому розділі вивчаються такі індивідуально-психологічні особливості, як темперамент, характер, здібності. Особистість можна вивчати також шляхом аналізу її соціальної функції, ролі у тій або іншій групі людей. Цей аспект пов'язаний із розділом соціальної психології. Поняття особистості складне та багатопланове. Знайомство з ним передбачає розкриття змісту таких розділів загальної психології, як диференціальна та соціальна.

Питання співвідношення понять особистість та професія у сучасній психології вирішується неоднозначно. Перша точка зору заперечує вплив професії на особистість. На думку американського психолога Парсонса, обравши професію, особистість не змінюється на шляху її опанування, досить лише мати чітке уявлення про себе, свої здібності та професійні вимоги до обраної професії.

Інша точка зору (В.Д. Шадріков, Ю.П. Поваренков та деякі зарубіжні психологи) є найбільш популярною та базується на визнанні факту впливу професії на особистість на шляху професійного розвитку. Прихильники даної концепції процес формування особистості професіонала назвали професіоналізацією. Професіоналізація розпочинається з моменту вибору професії та продовжується протягом усього трудового життя. Вона має чотири етапи: пошук та вибір професії, опанування професії, соціальна та професійна адаптація, виконання професії.

У психології розрізняють прогресивну та регресивну стадії професійного розвитку.

Прогресивна стадія професійного розвитку пов'язана із формуванням мотивів професійної діяльності. Американський психолог А. Маслоу аналізує п'ять типів потреб, що лежать в основі формування мотивів трудової діяльності: фізіологічні потреби (спрага, голод); потреба у безпеці (захист від будь-яких незручностей та негараздів); потреба у соціальних зв'язках (спілкування, дружба); потреба у самоповазі (визнання та схвалювання іншими людьми); потреба в самоактуалізації (реалізація себе, своїх можливостей та здібностей).

Регресивна стадія професійного розвитку – це негативний вплив процесії на особистість. Наслідки такого впливу можуть призвести до так званого стану психічного вигорання, що характеризується емоційною спустошеністю та втомою від роботи, цинічним ставленням до своєї праці, відчуттям відсутності будь-якого успіху. Як правило, стан психічного вигорання притаманний людям, що, по-перше, вже мають достатньо високий рівень досягнень, по-друге, володіють професією, що базується на спілкуванні та великій кількості контактів поміж людьми. Деякі дослідники пов'язують психічне вигорання з депресією та розчаруванням у роботі, що приходить з віком. Дія даного феномена не має зворотного шляху: виникнув один раз, він продовжує розвиватися. Розвиток психічного вигорання можна загальмувати шляхом припинення роботи на деякий час та відпочинку.

Ще один прояв регресивної стадії професійного розвитку – професійна деформація – формування негативних рис особистості під впливом професії.

Особистісні якості людини багато в чому залежать від специфіки її праці, і з часом така специфіка відбивається на поведінці та характері людини. Наприклад, юристу притаманна пильність, спостережливість, вчителю – дидактичний стиль спілкування, слідчому – підвищена критичність та підозрілість. Крім того, професійна деформація може служити проявом надмірної захопленості роботою, що характеризується глибокою спеціалізацією у одній сфері діяльності та повною неосвіченістю і навіть невіглаством у будь-якій іншій сфері, не пов'язаній безпосередньо із професійною. Прагнення зануритись виключно у роботу являє собою своєрідний психічний захист від повсякденного життя та його проблем.

Таким чином, професійна діяльність може змінювати особистісні якості людини як позитивно, так і негативно, що завжди потрібно мати на увазі при виборі майбутньої професії.

Питання для самоконтролю

1. Як співвідносяться поняття «індивід», «особистість» та «індивідуальність»?
2. Який розділ психології вивчає індивідуальні риси людини?
3. З чим пов'язані прогресивна та регресивна стадії професійного розвитку?
4. Що таке «професійна деформація»?
5. Як специфіка праці людини може відбиватися на її поведінці та характері?

ТЕМА 5

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА

1. *Поняття педагогічного спілкування та його стилі.*
2. *Етапи професійного зростання викладача-початківця.*
3. *Рольові позиції викладача.*
4. *Навчальна функції особистості викладача.*

Загальна характеристика педагогічної діяльності. Рівні продуктивності педагогічної діяльності. Предмет, засоби, продукт, результат діяльності викладача. Особистість педагога. Педагогічні здібності та вміння. Загальні та спеціальні професійні здібності. Функції педагогічної діяльності. Класифікація педагогічних вмінь. Стили педагогічної діяльності. Дослідження стилю педагогічної діяльності в роботах вітчизняних психологів. Залежність стилю діяльності від факторів особистості та схильностей педагога. Індивідуальний стиль діяльності педагога.

У циклі психолого-педагогічних дисциплін навчання розглядається як своєрідний процес педагогічного спілкування.

Педагогічне спілкування – процес взаємодії між тим, хто навчає, та тими, хто навчається. Педагогічне спілкування являє собою різновид спілкування як багатопланового процесу встановлення контактів між людьми, в якому психологи визначають три складові:

- комунікативна – передача та сприйняття інформації;
- інтерактивна – взаємодія людей, що спілкуються;
- перцептивна – сприйняття, порозуміння та оцінка один одного у спілкуванні.

У психолого-педагогічній літературі визначається ціла низка *стилів педагогічного спілкування*. *Стиль педагогічного спілкування* – індивідуально-типологічні особливості організації взаємодії між тим, хто навчає, та тими, хто навчається. Класифікацій стилів педагогічного спілкування декілька.

Класифікація 1:

Спілкування-дистанція – обмежувальним чинником у стосунках між педагогом та учнем є своєрідна дистанція, що виконує роль показника провідної ролі педагога.

Спілкування-загравання – тип спілкування, пов'язаний з невмінням педагога організувати свою діяльність, нерозумінням задач, що стоять перед ним, страху спілкування зі студентами.

Демократичний стиль – стиль, що виявляє соціально-психологічну своєрідність викладача та студента, він динамічний, гнучкий та ефективний.

Стиль захоплення спільною працею – стиль дружності, що сприяє розвитку продуктивних стосунків між педагогом та учнем.

Класифікація 2:

Функціонально-рольове спілкування – суто ділове, стандартизоване, обмежене вимогами рольових позицій. Особисті мотиви діяльності, стосунки між викладачем та студентами не враховуються, головна мета такого спілкування полягає у забезпеченні виконання відповідних навчальних дій.

Особистісно-орієнтоване спілкування – складна психологічна взаємодія, що передбачає виконання певних нормативних функцій з виявленням особистісного ставлення та почуттів. Таке спілкування спрямоване не тільки на виконання відповідних завдань, а й на розвиток особистості студента.

Класифікація 3:

1. *Діалогічний* – активність, контактність, педагогічний оптимізм, позитивний потенціал тих, кого навчаєш, орієнтація на діалог, дискусію, обговорення, розвинуте почуття гумору.

2. *Альтруїстичний* – повне підпорядкування себе завданням професійної діяльності, відданість роботі, недовіра до самостійності тих, кого навчаєш, формування в них залежності від себе, низький рівень рефлексії власної поведінки.

3. *Конформіський* – поверхове безконфліктне спілкування без чітко визначених комунікативних та педагогічних цілей, яке часто переходить у пасивне реагування на зміни у педагогічній ситуації, недостатня вимогливість, безініціативність, прагнення відповідати існуючим стандартам.

4. *Пасивний* – холодна відчуженість, підкреслена дистанційність, орієнтація на поверхове рольове спілкування, відсутність емоційності, байдужість до тих, кого навчаєш, висока самооцінка у поєднанні з прихованим невдоволенням від процесу спілкування.

5. *Маніпулятивний* – егоцентрична спрямованість, висока потреба у досягненні зовнішнього успіху, підкреслена вимогливість, приховане самолюбство, високий рівень розвитку комунікативних умінь та вміле їх використання для прихованого маніпулювання партнерами по спілкуванню, добре знання сильних та слабких сторін партнерів у поєднанні з власною закритістю.

6. *Авторитарно-монологічний* – прагнення до домінування, орієнтація на виховання-примушування, перевага дисциплінарних методів, нетерпимість помилок та заперечень, суб'єктивізм в оцінках, агресивність.

Загальні правила педагогічного спілкування:

- *повнота інформації* – висловлювання повинно вміщувати інформації не більше й не менше, ніж вимагається;

- *якість інформації* – не говорити того, для чого у нього немає достатніх підстав;

- *максима релевантності* – не відхилятися від теми повідомлення. Увага аудиторії розсіюється, якщо ви не в змозі пов'язати інформацію з проголошеною темою;

- *максима манери* – говорити треба чітко, бути організованим і лаконічним, уникати незрозумілих висловлювань;

- *максима такту* – виявляти великодушність, не обтяжувати співрозмовників своїми інтересами, бути скромним.

Навчальна функція особистості викладача (А. А. Леонт'єв):

1. Педагогічний професіоналізм.

2. Високий рівень загальної культури.

3. Культура мови.

4. Соціальні перцепції, вміння адекватно сприймати тих, кого навчаєш.

5. Вміння передавати ініціативу учням, змінювати при необхідності тон та стиль спілкування з ними.

6. Збалансованість відношень особистості: з одного боку доброзичливість, з іншого – вимогливість до учнів.

Етапи професійного зростання викладача-початківця:

1. Самостійне вирішення деяких педагогічних завдань за вже відомими схемами, теоріями та методиками.
2. Спроби працювати по-новому.
3. Звернення до теоретико-методологічного апарату психології та педагогіки.
4. Педагогічна імпровізація та професійна творчість.

Рольові позиції викладача з боку студентів:

- *викладач-спеціаліст* своєї у своїй галузі, для будь-якого студента спілкування з таким викладачем дуже корисне;
- *викладач-друг* – у цьому разі може виникнути проблема надмірного скорочення соціальної дистанції, і тоді студенти можуть навіть не сприймати викладача як фахівця;
- *викладач-психотерапевт* – студенти вважають, що викладач повинен вирішувати їхні проблеми, але завдання викладача інше – навчити студентів самостійно їх вирішувати.
- *викладач-авторитет*, *приклад для наслідування* – рольова позиція позитивна, проте може мати місце розчарування, коли студент раптом починає усвідомлювати, що авторитетний викладач у чомусь недосконалий.

Питання для самоконтролю

1. Поняття педагогічного спілкування та його стилі.
2. Загальні правила педагогічного спілкування.
3. Етапи професійного зростання викладача-початківця.
4. Рольові позиції викладача.
5. Навчальна функції особистості викладача.

ТЕМА 6

ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

1. *Поняття педагогіки як науки.*
2. *Найважливіші категорії педагогіки.*
3. *Поняття дидактики як теорії та методики навчання.*
4. *Етапи становлення професійної підготовки*

Зв'язок педагогіки і психології, предмет дослідження педагогіки, методи навчання та виховання, дидактика, категорії педагогіки, освіта і навчання, педагогічна діяльність.

Педагогіка – наука, що тісно пов'язана з психологією. Теоретичну основу педагогіки являють психологічні відомості про особливості психіки людини, закономірності протікання пізнавальних процесів, індивідуально-психологічні риси особистості. Без психологічних знань неможливо існування педагогіки як науки.

Педагогіка – наука про навчання, освіту та виховання людини на всіх вікових етапах її особистісного та професійного розвитку.

Предметом педагогіки, з одного боку, є дослідження особистості людини і розробка теорії та методики виховання як спеціально організованого

педагогічного процесу. З іншого боку, сам педагогічний процес та його особливості також стають предметом дослідження педагогіки.

Педагогіка як наука вирішує такі проблеми: вивчення закономірностей розвитку і формування особистості, визначення цілей виховання, розробка змісту виховання, дослідження та розробка методів навчання та виховання.

Статус науки педагогіка отримала завдяки великій науковій праці чеського педагога Яна Коменського «Велика дидактика». Дидактика – теорія та методика навчання. На теперішній час дидактика являє собою не лише складову педагогіки як науки, а й самостійну галузь загальної педагогіки.

До найважливіших категорій педагогіки належать виховання, освіта та навчання. Найбільш значущою та широкою за змістом є категорія виховання.

Виховання можна розглядати як в більш широкому, так і в більш вузькому значенні. В широкому значенні виховання розглядається як суспільне явище, передача історичного та культурного досвіду від покоління до покоління. У вузькому значенні – це комплекс своєрідних дій та заходів, у результаті яких той, кого виховуєш, змінює своє розуміння світу, ставлення до людей та до самого себе. Мета виховання постає як очікувані зміни в конкретній людині або у групі людей.

Розуміючи виховання, перш за все, у вузькому значенні, щодо конкретних осіб, педагогічна наука розглядає його як процес, що залежить як від об'єктивних, так і від суб'єктивних факторів. До об'єктивних факторів, що впливають на процес виховання, відносять: генетичні особливості та стан здоров'я людини, соціально-культурну належність сім'ї, особливості біографії. Серед суб'єктивних найважливішими вважають ціннісні орієнтири, інтереси та потреби, що існують у суспільстві; систему стосунків із соціумом, ефективність впливу виховних заходів з боку інших людей.

Розуміння виховання у широкому значенні передбачає аналіз відповідного співвідношення між трьома найважливішими категоріями педагогіки. Зокрема, виховання розглядається як найбільш містке поняття, що може бути повністю розкритим завдяки аналізу його складових – освіти та навчання.

Освіта – один із оптимальних та інтенсивних засобів входження людини у світ науки та культури. Поняття культури та освіти багато дослідників розглядають як тотожні: освіта є не що інше, як загальна культура кожної конкретної людини і за своєю суттю не може ніколи бути завершеною. Завданням будь-якої освіти є прилучення людини до культурних цінностей науки, мистецтва, моралі, права, господарства.

Освіта – поняття багатопланове. Залежно від підстав класифікації можна визначити такі головні види освіти:

- залежно від типу та якості наукових знань: біологічна, медична, економічна філологічна та ін.;
- залежно від майстерності опанування діяльності: музична, художня, технічна, педагогічна;
- залежно від масштабу освоєння культурних цінностей суспільства: національна, вітчизняна, європейська, міжнародна;
- залежно від загального рівня підготовки: середня, вища та ін.

Поняття освіта та навчання близькі, але не тотожні. Поняття освіта постає як значно ширше: само по собі навчання далеко не завжди є свідченням отримання освіти. Результат навчання у значній мірі залежить від соціально-психологічних особливостей та віку тих, кого навчаєш, раціонального використання прийомів та методів навчання. Саме тому навчання можна розглядати як своєрідний засіб отримання освіти, незалежно від підстав класифікації останньої. Це відповідним чином спланована та організована діяльність.

Навчання – процес взаємодії між тим, хто навчає, та тими, кого навчаєш. Навчання – двобічний процес, учасники якого виконують кожен свої функції. Той, хто навчає, передає учню відповідні знання, навички та вміння, керує процесом оволодіння знаннями, створює умови для розвитку особистості того, кого навчає. Той, хто навчається, отримує нову інформацією, навички та вміння, проявляє ініціативу у пошуках нових знань, активно займається самоосвітою.

Навчання здійснюється завдяки спеціально організованій діяльності, що носить назву педагогічна діяльність. Педагогічна діяльність – діяльність педагога, спрямована на передачу суспільно-історичного досвіду, накопиченого попередніми поколіннями. Така діяльність базується на відповідних дидактичних принципах, що являють собою теорію та методику навчання. До таких принципів належать: наочність, практична спрямованість, усвідомленість навчання. Відповідно з даними принципами можна визначити послідовні етапи процесу навчання, що були вперше описані Я. Коменським у його роботі «Велика дидактика»:

- самостійність спостереження учнів;
- виконання учнями безпосередньо практичних дій, яким вони навчаються;
- використання отриманих знань та вмінь у практичній діяльності;
- вміння розповісти про результати своєї навчальної діяльності.

Виховання, освіта та навчання розглядаються як запорука розвитку особистості учнів на різних вікових етапах та етапах становлення професійної підготовки.

Питання до самоконтролю

1. Що таке педагогіка і що являє її теоретичну основу?
2. Які проблеми вирішує педагогіка?
3. Як розглядається виховання у вузькому та широкому значенні?
4. Види освіти.
5. Чи тотожні поняття «освіта» та «навчання»?
6. Назвіть послідовні етапи процесу навчання.

ТЕМА 7

ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

1. *Предмет і завдання дидактики.*
2. *Сутність процесу навчання.*
3. *Закономірності і принципи навчання. Методи навчання.*
4. *Організаційні форми навчання у вищій школі і вимоги до них.*
5. *Перевірка й оцінка результатів навчання.*

Навчально-виховний процес. Соціально-психологічний портрет студента. Індивідуальний навчальний план. Я-концепція Кризові ситуації студентського віку. Індивідуальний стиль діяльності. Криза професійного вибору. Професійна компетентність.

Навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі спрямований на надання спеціальних базових знань та формування особистості молодої людини. Успішна навчальна діяльність студента залежить не лише від ступеня оволодіння прийомами інтелектуальної діяльності. Вона обумовлена, крім того, особистісними параметрами навчальної діяльності – сталою системою відношень студента до навколишнього світу і до себе самого. Такі параметри суттєво впливають на успішність навчання та формують соціально-психологічний портрет сучасного студента.

Соціально-психологічний портрет сучасного студента визначається насамперед статусом студентства в умовах ринкової економіки, трансформації всіх сфер суспільного життя в Україні.

Нинішнє покоління студентів має право вибору форми навчання (денна, вечірня, заочна, дистанційна, екстернат), змісту освіти (вибіркові навчальні дисципліни, факультативні заняття, індивідуальний навчальний план тощо). Студенти мають відкритий доступ до різних джерел інформації, до сучасних інформаційних технологій. Урегульована також правова база функціонування системи вищої освіти – прийнято Закон України «Про вищу освіту», в якому, зокрема, чітко визначено права та обов'язки студентів, а також функції студентського самоврядування. Вища освіта України поступово інтегрується в європейський освітній простір. Дані фактори обумовлюють соціально-психологічний портрет сучасного студента.

У психолого-педагогічній літературі визначається декілька типів сучасних студентів.

1. *Залежно від мотивації та рівня професійної спрямованості.*

Перший тип – студенти з позитивною професійною спрямованістю, яка зберігається протягом усього періоду навчання. Така позитивна спрямованість зумовлена чітким уявленням про майбутню професію. Орієнтація у професійній сфері пов'язана з привабливістю змісту фаху, його відповідністю власним здібностям. Ці студенти характеризуються високим рівнем навчально-пізнавальної активності.

Другий тип – студенти, які остаточно ще не визначилися у своєму ставленні до професії. Здебільшого вибір фаху не має чітко вираженої

професійної мотивації, інформація про професію поверхова. Головна орієнтація у професійній сфері пов'язана із соціальними можливостями, що надаються професією, із широким застосуванням спеціальності та перспективою успішної професійної кар'єри. Навчально-пізнавальна активність таких студентів характеризується непостійністю, чергуванням спадів і підйомів.

Третій тип – студенти з негативним ставленням до професії. Мотивація вибору ВНЗ зумовлена переважно загальнонавчаними в суспільстві цінностями вищої освіти. Рівень уявлень про професію низький. У фаховій сфері приваблює матеріальна винагорода, соціальні можливості, що надаються професією – робота в місті, тривала відпустка тощо. Показники навчально-пізнавальної активності невисокі й дуже нестійкі.

2. Залежно від ставлення до процесу навчання.

Відмінники-«зубрили» – ті, хто постійно відвідують заняття і через наполегливу працю домагаються гарних результатів. Вони дуже дисципліновані, і саме тому з них часто вибирають «старост».

Відмінники «розумні» – ті, хто володіють високим інтелектом, великою шкільною освітньою базою і своїми запитаннями можуть здивувати навіть викладачів. Навчаються за принципами: «Нащо відвідувати кожне заняття, адже я й так розумний», «усього потроху».

Студенти-«трудівники» – ті, хто постійно навчається, але через невисокий рівень розумових здібностей успіхи у навчанні мають невисокі.

«Випадкові» – контингент різноманітний: дівчата, які бажають стати «дипломованими» дружинами; юнаки, що не бажають служити в армії; ледарі, яких батьки примусили навчатися. Після закінчення ВНЗ такі люди працюють переважно не за спеціальністю.

Студент-«трутень» – той, хто живе за рахунок інших, використовує чужі знання, конспекти, контрольні роботи як власні. Такий студент нікому не допомагає, але сам постійно потребує допомоги, здебільшого залишаючись невдячним.

Студентський вік – надзвичайно важливий період становлення так званої «Я-концепції». Дане поняття носить соціально-психологічний характер.

«Я-концепція» майбутнього фахівця – складна динамічна система уявлень студента про себе як про особистість та суб'єкта навчально-професійної діяльності. Така система уявлень включає «Я-пізнавальне», «Я-емоційне», «Я у поведінці».

Образи власного «Я» є складними й неоднозначними. Серед них: реальне «Я» – яким бачить себе студент у даний момент; динамічне «Я» – яким намагається бути; ідеальне «Я» – яким повинен бути на підставі засвоєних моральних принципів.

Студентський вік – вік здатності проявити та зберегти свою індивідуальність. У молодому віці часто виникає страх втрати власного «Я» в умовах групової діяльності, у спілкуванні та дружбі. Часто виникає суперечливість між «Я-реальним» та «Я-ідеальним». Психологічний комфорт студента забезпечується відсутністю суттєвої розбіжності між власною самооцінкою та оцінками, які студент отримує від товаришів із референтної групи.

Суперечливість між «Я-реальним» та «Я-ідеальним» студента може призвести до внутрішньої невпевненості в собі і навіть до кризової ситуації.

Найбільш *кризовими ситуаціями студентського віку* є такі.

Криза професійного вибору. Зумовлена тим, що вибір професії часто відбувається вже після вступу до ВНЗ. Через це часто виникає дисонанс між несвідомо обраною професією та необхідністю отримання вищої освіти. Амбівалентність таких тенденцій (або піти з ВНЗ за свідомим власним вибором, або навчатися далі для збереження соціального статусу) часто призводить до розвитку чималих особистісних проблем і навіть психічних розладів.

Криза залежності від батьківської родини. У студентському віці молоді люди відносно самостійні. З одного боку, вони можуть жити окремо від своєї родини в студентському гуртожитку, мати виражену тенденцію до самостійності, а з іншого – має місце емоційно-особистісна й побутова, особливо матеріальна, залежність від батьків.

Криза інтимно-сексуальних стосунків. У студентському віці зростає потреба в інтимно-особистісних стосунках, у духовно близькій людині. Водночас створення власної сім'ї студента блокуване матеріальною залежністю від батьків, житловою невлаштованістю. Позашлюбні ж стосунки можуть супроводжуватися психічною напруженістю і вважаються соціально несхвальними.

Кризові ситуації в навчально-професійній діяльності. Чинниками, що провокують подібні кризи, є деякі психологічно несприятливі особливості організації навчального процесу у вищій школі. Часто вивчення та складання якої-небудь навчальної дисципліни стає самоціллю, а не засобом досягнення мети – оволодіння професією. Свідоме опанування знаннями витісняється зубрінням навчального матеріалу та конформізмом щодо екзаменатора.

Становлення особистості професіонала в умовах ВНЗ визначається формуванням відповідних систем регуляції діяльності та поведінки. Кожна професія впливає на розвиток рис особистості, її мотиваційної сфери та відповідної системи цінностей. У своєму розвитку особистість засвоює основні особливості професії, і ці характеристики починають проявлятися в інших сферах життєдіяльності. Такі фахівці характеризуються високим рівнем ідентифікації зі своєю професією, зацікавлені нею.

Особливості розвитку особистості професіонала у ВШ обумовлені рядом факторів. До таких факторів відносять:

- *формування індивідуально-притаманних шляхів розв'язання професійних задач;*

- *формування професійних мотивів особистості;*

- *формування вірного співвідношення змістовних професійних мотивів (інтерес до професії, потреба самореалізації) та адаптивних (престиж професії, розмір заробітку).*

Важливою складовою підготовки фахівця у ВШ є формування *професійної свідомості*. Під професійною свідомістю розуміють визначення способів професійної діяльності. Структурні компоненти професійної свідомості: професійні знання, професійні цінності, програми професійних дій, образ «Я» самого суб'єкта праці.

На етапі навчання та професійної адаптації формується *індивідуальний стиль діяльності* майбутнього фахівця, що базується на його індивідуально-психологічних характеристиках – темпераменті, характері, здібностях.

Людина досягає вершини свого професійного розвитку на стадії здійснення *самостійної професійної діяльності*. *Професійний розвиток* залежить від особливостей діяльності та індивідуальних можливостей конкретної людини. Процес *професійного становлення* також є індивідуальним. Джерелом професійного становлення є протиріччя між досягнутим рівнем розвитку особистості і тими вимогами, які пред'являють професійний колектив та суспільство до системи вже сформованих навичок, знань та вмінь та до індивідуально-психологічних властивостей особистості.

При аналізі професійного зростання фахівця суттєвого значення набуває поняття *професійної компетентності та професіоналізму*.

Професійна компетентність – це певний психологічний фактор, до якого входять відповідні складові: вичерпні знання предмета діяльності; уміння розібратися у нестандартній професійній ситуації; здатність пояснити будь-які явища, пов'язані з професійною діяльністю; здатність вірно оцінювати якість роботи та її наслідки. Професійна компетентність – це *майстерність* не тільки в сенсі виконання, скільки в сенсі організації та системного розуміння всіх проблем, що пов'язані з професійною діяльністю, вміння поставити задачі та здатність організувати їх конкретне вирішення.

Професіоналізм – сукупність здібностей фахівця, що дозволяють вирішувати професійні завдання та формувати власну професійну діяльність відповідно до ситуації. Професіоналізм складається із багатьох видів професійної компетентності: компетентність в професійній діяльності, компетентність в професійному спілкуванні, компетентність в реалізації особистості професіонала.

Успішність професійного становлення визначається такими показниками:

- активність особистості;
- здатність до саморозвитку;
- наявність професійно важливих якостей та здібностей;
- ціннісно-змістовні відношення до професійної діяльності;
- творчий процес до здійснення професійної діяльності.

Від даних показників залежить рівень становлення *професіонала*. Професіонала можна охарактеризувати як людину, що оволодіває нормами професії в мотиваційній та операційній сферах, результативно здійснює свою професійну діяльність, самостійно будує сценарій свого професійного життя, збагачує досвід професії оригінальним творчим внеском, сприяє підвищенню соціального престижу даної професії.

Питання для самоконтролю

1. Предмет і завдання дидактики.
2. Сутність процесу навчання.
3. Закономірності і принципи навчання. Методи навчання.
4. Організаційні форми навчання у вищій школі і вимоги до них.
5. Перевірка й оцінка результатів навчання.

ТЕМА 8

ІННОВАЦІЇ В СИСТЕМІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

1. *Загальні засади педагогічної інноватики.*
2. *Інноваційні тенденції розвитку сучасної освіти.*
3. *Педагогічні технології.*

Гуманістична спрямованість інноваційного процесу. Класифікація нововведень. Закони перебігу інноваційних педагогічних процесів. Структура і динаміка освітніх інноваційних процесів. Умови ефективного поширення інновацій.

Типологію та загальну структуру наукових методів пізнання досліджує наука *методологія* – інтегральне вчення про сутність методів та їх застосування у практичній та теоретичній діяльності людей.

У науковому пізнанні методологія має три рівні: всезагальний філософський, загальнонауковий та спеціальний. Провідним є *всезагальний філософський* рівень. Його принципи, закони та категорії є вихідними для інших рівнів. До всезагальних філософських методів пізнання відносяться: метафізика, еклектика, софістика та діалектика.

Другий рівень методології містить у собі *загальнонаукові* методи. Їх можна розподілити на три великі групи. До першої належать методи, що застосовуються головним чином в *емпіричному* пізнанні: спостереження, порівняння, експеримент.

Спостереження – це метод планомірного сприймання об'єктів пізнання з метою здобуття нового знання про них.

Порівняння – загальнонауковий метод пошуку подібності чи розбіжності об'єктів пізнання.

Експеримент – метод вивчення об'єкта за штучним аналогом або у спеціально створених з метою пізнання умовах.

Друга група загальнонаукових методів застосовується головним чином у *теоретичному* пізнанні. До них належать: ідеалізація, формалізація, метод сходження від абстрактного до конкретного, історичність та логічність.

Ідеалізація – ефективний метод наукового пізнання. Згідно з даним методом, теоретичні твердження безпосередньо стосуються, як правило, не реальних об'єктів, а ідеалізованих.

Формалізація – метод вивчення об'єктів шляхом вираження їх змісту і структури у знаковій формі за допомогою штучних мов або символів.

Метод сходження від абстрактного до конкретного ґрунтується на розумінні конкретного як реального існування об'єктів, а абстрактного як ідеальної уяви про нього з абстрагуванням від несуттєвих якостей та властивостей.

Метод історичності та логічності. Передумова логічного – історичне: з чого починається історія об'єкта, з того починається і логічне його осмислення. Логічне є способом відтворення історії об'єкта.

До третьої групи другого рівня методології належать *загальнонаукові методи*, які застосовуються як в емпіричному, так і в теоретичному пізнанні: аналіз і синтез; індукція і дедукція; абстрагування, моделювання.

Аналіз і синтез – складова будь-якого наукового дослідження. Аналіз становить його першу стадію, коли дослідник вивчає зміст, структуру, внутрішні та зовнішні зв'язки об'єктів пізнання, встановлення відносин між ними. Аналіз має створити основу для синтезу – доказовості, визначення, вирішення проблеми. Синтетичне знання в цілому є якісно новим порівняно з аналітичним, водночас синтетичне знання спирається на аналітичне знання про частини, а аналітичне об'єднується із синтетичним уявленням про ціле.

Індукція і дедукція – комплексний метод наукового дослідження, що передбачає мислення від одиночного, окремого до загального і від загального до окремого, одиночного. Функція індукції у практиці наукового дослідження визначається необхідністю узагальнення досвіду.

Абстрагування – метод уявного відволікання від несуттєвих властивостей об'єктів і одночасного відокремлення суттєвих, істотних властивостей з метою пізнання.

Моделювання – загальнонауковий метод дослідження об'єктів на їх моделях, побудова і вивчення моделей реальних предметів і явищ.

Третій, *конкретно-науковий рівень методології* об'єднує спеціальні методи наукового пізнання, до яких належать методи конкретних наук: метод вимірювання у фізиці, метод анкетування в психології, метод мічених атомів у біології.

У науковому пізнанні всі методи застосовуються комплексно: аналіз і синтез – з індукцією і дедукцією, абстрагування – з моделюванням, сходження від абстрактного до конкретного – з аналізом і синтезом. Усі методи взаємопов'язані. Методологічну базу формування загальнонаукових методів становлять всезагальні філософські методи, а спеціальних – загальнонаукові.

Методика викладання у вищій школі базується на всезагальних філософських методах, загальнонаукових та має свої особливості як спеціальна методика. Дані особливості визначаються специфікою об'єкта дослідження – навчального процесу у вищій школі.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст понять «метод», «методика», «методологія».
2. Розкрийте зміст поняття « головні дидактичні принципи»
3. Опишіть провідні дидактичні принципи.
4. Визначте, що являє собою філософський рівень методології.
5. Визначте, що являють собою загальнонаукові методи пізнання. Назвіть та проаналізуйте їх зміст.
6. Охарактеризуйте конкретно-науковий рівень методології.

ТЕМА 9

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАЛЬНОГО І ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

1. *Навчання – один із провідних видів діяльності.*
2. *Сутність і структура процесу навчання.*
3. *Основні функції процесу навчання.*
4. *Процеси навчання і пізнання.*
5. *Закономірності та принципи навчання.*
6. *Сутність процесу виховання.*
7. *Основні принципи виховання.*
8. *Мета, завдання і основні напрями виховання.*

Система діяльностей, засвоєння історичного досвіду, навчальний процес, діяльність викладача в процесі навчання, взаємодія викладача і студента, природа наукового пізнання, принципи навчання, основні принципи виховання, головна мета виховання.

За визначення відомого психолога А. М. Леонтьєва, життя людини – це система діяльностей, що поступово змінюють одна одну. У психології діяльність розглядається як зовнішню (фізичну) та внутрішню (психічну) активність людини, що регулюється усвідомленою метою. Це своєрідна форма активності, що притаманна лише людині та протистоїть так званій імпульсивній поведінці, яка регулюється емоціями.

Психологи визначають три найважливіші види діяльності людини, до яких відносять гру, навчання та працю. Навчання, таким чином, розглядається як один із провідних видів діяльності. Дане поняття трактується як в більш широкому, так і в більш вузькому значенні. У широкому значенні навчання – це процес засвоєння історичного досвіду людства. У більш вузькому – процес керування отриманням знань, двобічний процес та взаємодія між тим, хто навчає, та тим, хто навчається. Крім того, у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях існує декілька трактовок поняття «навчальна діяльність».

1. Навчальна діяльність – це синонім навчання.

2. Навчальна діяльність – це форма соціальної активності, що виявляється за допомогою предметних та пізнавальних дій.

3. Навчальна діяльність – вид діяльності, що спрямований на засвоєння теоретичних знань та пов'язаних із ними відповідних вмінь та навичок.

У процесі навчання формуються пізнавальні, практичні вміння і навички, відбувається розвиток і виховання студентів.

Процес навчання є формою пізнання об'єктивної дійсності, оволодіння досвідом людства, взаємодією викладача і студента.

Поняття «навчальний процес» охоплює всі компоненти навчання: викладача, форми, методи і засоби навчання, які він використовує; студента, який працює під керівництвом викладача на заняттях та самостійно вдома; забезпечення навчального процесу наочністю й технічними засобами. Він є активною взаємодією між викладачем і студентом, яка складається з двох взаємопов'язаних процесів – викладання і учіння.

Викладання – діяльність викладача в процесі навчання, під час якої він ставить перед студентами пізнавальні завдання, дає нові знання, керує їх самостійною роботою, перевіряє якість знань, умінь і навичок.

Результативність його залежить як від умінь і старань педагога, так і від старань студента щодо засвоєння знань, тобто від ефективності учіння.

Учіння – цілеспрямований процес засвоєння студентами знань, оволодіння вміннями і навичками.

У широкому значенні учіння є оволодінням суспільним досвідом з метою його використання в житті.

Отже, система навчального процесу складається із взаємозв'язаних елементів: мети, навчальної інформації, засобів педагогічної взаємодії суб'єктів викладання і учіння, форм їх взаємодії. Системоутворюючими поняттями навчального процесу є мета навчання, викладання, учіння і результат. Змінні складові цієї системи – це засоби управління: зміст навчального матеріалу, методи навчання, матеріально-технічні засоби, організаційні форми навчання.

Структурно процес навчання утворюють такі компоненти:

- *цільовий* – формування мети вивчення матеріалу на заняттях, навчального предмета та освітньої мети навчального закладу;

- *стимулюючо-мотиваційний* – спонукання студентів до активної пізнавальної діяльності, формування в них відповідної мотивації;

- *змістовий* – оптимальний підбір предметів навчального плану, змістовність навчальних програм і підручників, а також продуманість змісту кожного заняття;

- *операційно-дієвий* – підбір прийомів, методів, форм і засобів навчання;

- *контрольно-регулюючий* – контроль за засвоєнням знань, сформованістю умінь та навичок;

- *оцінно-результативний* – виявлення рівня знань, умінь і навичок кожного студента, причин неуспішності і їх усунення.

Реалізація кожного компонента і їх сукупності передбачає свідому, цілеспрямовану взаємодію викладача і студента.

Основними функціями процесу навчання є освітня, розвиваюча і виховна.

Освітня функція передбачає засвоєння студентами системи наукових знань, формування вмінь і навичок.

Знання – це узагальнений досвід про дійсність у вигляді фактів, правил, висновків, закономірностей, ідей, теорій.

Сформульовані вони у поняттях, судженнях, умовиводах, теоремах, концепціях, теоріях.

Розвиваюча функція виявляється у розвитку мислення студентів, формування волі, емоційно-почуттєвої сфери, навчальних інтересів, мотивів і здібностей.

Виховна функція спрямована на формування наукового світогляду студентів шляхом засвоєння системи наукових знань про природу, суспільство і людину, виховання моральних, трудових, естетичних і фізичних якостей особистості.

Методологічною засадою процесу навчання є теорія пізнання, яка охоплює природу наукового пізнання і його можливості, головні закономірності пізнавального процесу, форми і методи пізнання людиною навколишньої дійсності, умови істинності пізнання.

Пізнання – процес цілеспрямованого відображення об'єктивної реальності у свідомості людей. Навчання – форма пізнання об'єктивної дійсності, набуття суспільного досвіду.

Процес засвоєння знань включає такі ланки: сприймання – осмислення і розуміння – узагальнення – закріплення – застосування на практиці.

Сприймання – відображення предметів і явищ навколишнього світу, що діють у певний момент на органи чуття людини. Для того щоб цей процес був ефективним, стимулюють психологічну готовність студентів до навчання (створюють емоційний фон), формують активно-позитивне ставлення до майбутньої пізнавальної діяльності, спираються на попередні знання і досвід, зосереджують увагу на об'єкті пізнання.

Осмислення і розуміння навчального матеріалу – процес розумової діяльності, спрямований на розкриття істотних ознак, якостей предметів, явищ і процесів та формулювання теоретичних понять, ідей, законів. Воно досягається шляхом аналізу, синтезу, порівняння, індукції, дедукції.

Узагальнення – логічний процес переходу від одиничного до загального, а також продукт розумової діяльності, форма відображення загальних ознак явищ дійсності.

Закріплення знань, умінь і навичок – спеціальна робота педагога щодо реалізації дидактичного принципу міцності засвоєння студентами навчального матеріалу.

Застосування на практиці знань, умінь і навичок – перехід у навчальній діяльності від абстрактного до конкретного, що досягається різноманітними вправами, самостійною роботою на лабораторних і практичних заняттях, у різних видах повторення.

Ефективність засвоєння знань залежить від мотивації навчально-пізнавальної діяльності. Адже мотив навчання є внутрішньою причиною, яка спонукає студента вчитися, позначається на якості здобутих ним знань.

Мотиви навчально-пізнавальної діяльності можуть бути пізнавальними і соціальними.

Пізнавальні мотиви закладені у самому процесі навчання: допитливість, інтерес до знань, потреба в пізнанні, прагнення вдосконалити свої інтелектуальні здібності.

Соціальні мотиви навчальної діяльності пов'язані з тими відносинами, у які вступає молода особистість як громадянин суспільства. Це комунікативні мотиви, а також мотиви, пов'язані з потребою у самовихованні.

Специфіка дидактичних закономірностей полягає в тому, що вони відображають стійкі залежності між усіма елементами навчання – діяльністю викладача, діяльністю студента і об'єктом засвоєння, тобто змістом навчання.

Закономірність навчання – об'єктивний, стійкий та істотний зв'язок у навчальному процесі, що зумовлює його ефективність.

Навчання здійснюється на основі обґрунтованих і перевірених практикою дидактичних принципів. Зумовлені закономірностями і завданнями виховання и освіти, принципи навчання визначають його спрямованість, зміст, організаційні форми і методи.

Принцип навчання – твердження, що визначає зміст, організаційні форми та методи навчальної роботи закладу освіти.

Сучасна дидактика, трактуючи навчання як процес передачі, засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності, відповідно розглядає і систему його принципів, яку утворюють:

- принцип науковості,
- принцип доступності,
- принцип зв'язку навчання з життям,
- принцип свідомості и активності студентів,
- принцип наочності,
- принцип міцності засвоєння знань, умінь і навичок,
- принцип індивідуального підходу до студентів,
- принцип емоційності.

У процесі підготовки молодого покоління до життя навчання і виховання становлять нерозривну єдність.

Завдання виховання в навчальному закладі реалізується як у процесі навчання, праці, так і в цілеспрямованому впливі на вихованців у позаурочний час.

Процес виховання – система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

У ньому органічно поєднані змістовий (сукупність виховних цілей) і процесуальний (педагогічна взаємодія викладача та студента) аспекти.

До об'єктивних чинників процесу виховання належать суспільно-політичні, економічні процеси, що відбуваються в соціумі, події культурного життя, вплив культурного середовища.

Суб'єктивні чинники – соціально-педагогічна діяльність сім'ї та громадських організацій; початково-виховна робота працівників закладів освіти; вплив засобів масової інформації; заходи культурних установ, молодіжних об'єднань.

Оптимізація змісту, форм і методів виховання потребує всебічного врахування його принципів, в яких відображені закономірності виховного процесу.

Принцип виховання – керівне твердження, яке відображає загальні закономірності процесу виховання і визначає вимоги до змісту його організації та методів.

До основних принципів виховання належать:

1. Цілеспрямованість виховання.
2. Зв'язок виховання з життям.
3. Єдність свідомості та поведінки у вихованні.
4. Виховання у праці.
5. Комплексний підхід у вихованні. Будь-який систематичний виховний процес передбачає єдність:

- мети, завдань і змісту виховання;
- форм, методів і прийомів виховання;
- виховних впливів закладу освіти, сім'ї, громадськості, засобів масової інформації, вулиці;
- виховання і самовиховання.

Принцип комплексності вимагає враховувати вікові та індивідуальні особливості студентів, а також постійно коригувати виховні впливи залежно від рівня їх вихованості.

6. Виховання особистості в колективі.

7. Поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю вихованців.

8. Поєднання поваги до особистості вихованця з розумною вимогливістю до нього.

9. Індивідуальний підхід до кожного вихованця.

10. Принцип систематичності, послідовності і наступності у вихованні.

11. Єдність педагогічних вимог закладу освіти, сім'ї та громадськості.

Саме на поєднанні загальних і національних принципів виховання вибудовується концепція українського виховання. Національні принципи виховання – природо-відповідність, культуро-відповідність, гуманізація, демократизація, народність, етнізація.

Всебічний розвиток людини є головною метою виховання, яке охоплює розумове, моральне, правове, екологічне, трудове, економічне, естетичне і фізичне виховання в їх нерозривному зв'язку, взаємозалежності та взаємозумовленості. Кожен з цих напрямів має свої завдання і зміст.

Питання для самоконтролю

1. Які три найважливіші види діяльності людини?
2. Як трактується поняття «навчальна діяльність»?
3. У чому полягають процеси викладання і учіння?
4. Із чого складається система навчального процесу?
5. Які основні функції процесу навчання?
6. Що є методологічною засадою процесу навчання?
7. Які ланки включає процес засвоєння знань?
8. Назвіть систему принципів навчання?
9. Що таке процес виховання?
10. Назвіть принципи виховання.
11. Які напрями охоплює виховання?

ТЕМА 10

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС – ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ СИСТЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1. *Головні тенденції розвитку вищої освіти в європейських країнах.*
2. *Болонський процес та його головна мета.*

Принципи європейської системи накопичення кредитів. Європейська система взаємозарахування кредитів. Європейська система накопичення кредитів. Кредити і тривалість фахових програм. Навчальні програми, орієнтовані на студента і викладача. Загальна і предметна компетентність, знання та навички. Модульна і не модульна системи навчання.

Сучасний молодий спеціаліст повинен мати відповідні якості: високий рівень загальноосвітньої підготовки, здатність приймати самостійні рішення, готовність до перенавчання, до опанування нових тенденцій та придбання нових знань, вміння працювати в групі, комунікабельність. Цей перелік – нове уявлення про людину, своєрідна модель її провідних життєвих функцій. Така модель найбільш адекватна вимогам сучасного суспільства. Ключові характеристики нової моделі – освіченість, безперервність навчання, самостійність.

Вимоги часу призвели до того, що у розвитку світової вищої школи вже визначились загальні глобальні тенденції. Провідними серед них є гуманітаризація, демократизація, диверсифікація, інтеграція та інтернаціоналізація вищої освіти.

Гуманітаризація передбачає наявність знань в галузі історії, культури, мистецтва, які, в свою чергу, допомагають сформувати систему цінностей та етичні норми поведінки. До гуманітарного циклу дисциплін належать класичні та сучасні мови, література, історія, філософія, соціологія, психологія.

Демократизація пов'язана, перш за все, із збільшенням кількості студентів в усіх розвинених країнах. Значні зміни відбулися також у взаємовідносинах між вищими навчальними закладами та центральними урядовими органами. Значно поширюється автономія окремих вузів. Даний принцип передбачає також залучення до системи вищої освіти якомога ширшого кола охочої навчатися молоді із різних верств суспільства, але з наступним жорстким відбором найбільш здібних.

Диверсифікація (від лат. «різноманітність») – розширення видів та форм вищої освіти, створення альтернативних вищих навчальних закладів, що відбиває потреби суспільства у різних за фахом кваліфікованих спеціалістах. На теперішній час у розвинених західних країнах склалася відносно стійка система багаторівневої підготовки. Сформувалась і загальна тенденція – зближення навчальних планів та програм за відповідними рівнями.

Інтеграція та інтернаціоналізація передбачають координацію як навчальних програм, так і системи навчання в цілому, а також міжнародну співпрацю вищих навчальних закладів: обмін студентами та викладачами між вузами різних країн, проведення конференцій, симпозіумів, семінарів щодо проблем навчання та наукової роботи.

Сфера євроінтеграції вищої освіти набула форм Болонського процесу. На теперішній час 45 європейських країн, включно з Україною, є його учасниками. Значна кількість міжнародних організацій підтримують ідеї процесу та сприяють його реалізації.

Болонський процес – це процес європейських реформ, що спрямований на створення спільної Зони європейської вищої освіти. Болонський процес офіційно розпочався у 1999 році з підписання Болонської декларації 21 країною в італійському місті Болоні. Передумовою створення декларації стало підписання Великої Хартії європейських університетів. Велика Хартія як передумова Болонської декларації була підписана всіма ректорами, що зібралися у Болоні 18 вересня 1988 року для відзначення 900-ї річниці Болонського університету, який вважається найстарішим університетом Європи.

«Європа вже існує, її мешканці поділяли спільні інституції, до яких належать і університети, протягом століть. Університети є інтелектуальними центрами минулого та майбутнього, що мають спільні цілі та методологію здобуття знань – чи то практичних, чи теоретичних» (із промови представників Болонського університету на святкуванні).

Процес, що наштовхнув на ідею створення Великої Хартії, був особливо важливим. Хартія не була представлена політичною владою, а була розроблена у стінах університетів. Вона спирається на фундаментальні цінності європейських університетських традицій, сприяє зміцненню зв'язків між вищими навчальними закладами в усьому світі, залучаючи до процесів, започаткованих у ній, неєвропейські університети.

Згідно з цілями Болонського процесу, освітні системи країн-учасниць повинні бути змінені, щоб сприяти:

- *полегшеному переїзду громадян з метою подальшого навчання чи працевлаштування у Зоні європейської вищої освіти;*
- *зростанню привабливості європейської вищої освіти;*
- *розширенню Європи та забезпеченню її подальшого розвитку як стабільного, мирного, толерантного суспільства.*

Болонський процес не передбачає повністю ідентичних систем освіти у різних країнах, він призначений лише для зміцнення взаємозв'язків та покращення взаєморозуміння між різними освітніми системами.

На національному рівні у Болонському процесі здебільшого задіяний уряд, міністри, відповідальні за вищу освіту в усіх країнах-учасницях, щоб оцінити вже зроблене та встановити керівні принципи та пріоритети наступного періоду розвитку. На інституційному рівні задіяні заклади вищої освіти, факультети та відділення, студенти, викладацький склад. В Україні поступово вводиться Європейська кредитно-трансферна система (ECTS).

Таким чином, Болонський процес, до якого приєдналася Україна, має за мету наступне:

- *встановлення системи зрозумілих та подібних наукових ступенів;*
- *встановлення системи, заснованої на двох основних циклах, – студентському та післядипломному;*
- *введення системи кредитів (ECTS);*

- *сприяння мобільності шляхом подолання перешкод для забезпечення руху студентів, вчителів, дослідників, адміністративного складу;*
- *сприяння європейській співпраці щодо забезпечення якості;*
- *сприяння необхідним європейським вимірам у вищій освіті.*

Питання для самоконтролю

1. Принципи європейської системи накопичення кредитів.
2. Принципи європейської системи взаємозарахування кредитів.
3. Кредити і тривалість фахових програм.
4. Навчальні програми, орієнтовані на студента і викладача.
5. «Модульна» і «не модульна» системи навчання.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи / С. С. Вітвицька. – Київ: Либідь, 2005. – 256 с.
2. Загальна психологія: підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська та ін. – Київ : Либідь, 2005. – 464 с.
3. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии / А. Н. Леонтьев – Москва : Наука, 2005. – 456 с.
4. Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / С. Д. Максименко. – 2-ге вид. – Вінниця : Нова Книга, 2007. – 704 с.
5. Петровский А. В. Психология: учебник для студентов высших учебных заведений / А. В. Петровский. – 6-е изд. – Москва: Академия, 2008. – 512 с.
6. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – Київ : Караван, 2008. – 27 с.
7. Попков В. А. Дидактика высшей школы / В. А. Попков, А. В. Коржуев. – Москва: Наука, 2010. – 255 с.
8. Психология: учебник для технических вузов / В. Н. Дружинина. – СПб. : Питер, 2006. – 654 с.
9. Реан А. А. Психология и педагогика: учебник для вузов / А. А. Реан, В. Н. Бордовская, С. И. Розум. – СПб. : Питер. 2010. – 432 с.
10. Столяренко Л. Д. Основы психологии: учебник / Л. Д. Столяренко. – Изд. 21-е. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 671 с.

